

A KÖZÉPKORI DRÁVA-MENTE

Tájrégészet, archaeozológia és anyagi kultúra

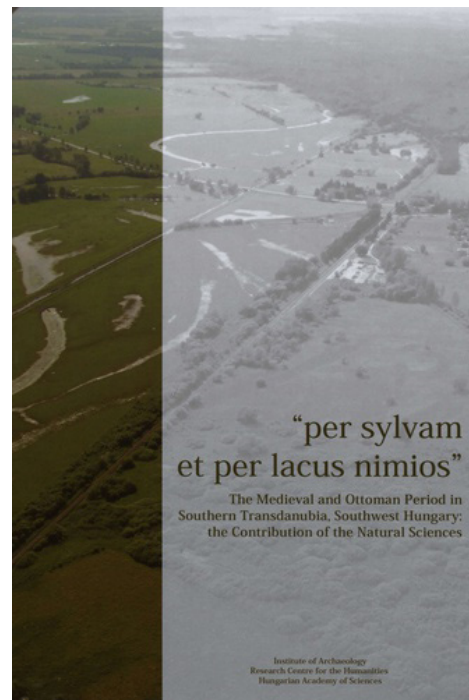
VADAS ANDRÁS

Kovács, Gyöngyi – Zatykó, Csilla (eds): *“Per sylvam et per lacus nimios” – The Medieval and Ottoman Period in Southern Transdanubia, Southwest Hungary: the Contribution of the Natural Sciences*. Budapest: MTA BTK Régészeti Intézet, 2016.

Az elmúlt néhány évtized hazai régészeti és történelmi kutatásában egyre növekvő szerepet tölt be a települések környezetének vizsgálata. A 19–20. század minden korábnál látványosabb környezet- és tájatalakítása, valamint a természettudományos és régészeti eszközök egyre szélesebb tárháza jelentékenyen hozzájárult ahhoz, hogy a régészek és részben a történészek is egyre szisztematikusabban foglalkozzanak azzal, miként változott az elmúlt évezredekben ember és környezete kapcsolata, s hogy e dinamikus rendszerben milyen nagyobb átalakulások következtek be.

A középkor és a kora újkor kontextusában a történelmi korok tájváltozásait különböző léptékekben vizsgálták az elmúlt évtizedekben, kontinentális léptékű vizsgálatoktól a települési környezetek változásáig.¹ Az itt bemutatandó kötet egy viszonylag kis terület, a Dráva-völgy (és kisebb részt a Tolna-megyei Duna-szakasz) tájtörténetét vizsgálja, különös tekintettel a középkortól a modern kori vízszabályozásig terjedő időszakra. Egy több éves kutatási projekt első összefoglalása jelent meg ezzel a kötetel, amelyet az előszó szerint egy újabb, elsősorban a projekt keretében megvalósult régészeti feltárásokat és a tájhasználatra nézve releváns történelmi forrásokat kiaknázó kötet fog folytatni.² Ennek közeli megjelenését a kiválóan szerkesztett és fontos eredményeket hozó első kötet fényében csak remélhetjük.

Az MTA BTK Régészeti Intézet kereteiben megvalósult kutatás által feldolgozott mintaterület környezettörténelmi esettanulmányként kifejezetten jó választás. A Dráva a 20. század nagyobb részében országhatár volt, emiatt a hazai folyók közül ez az egyik legkevésbé szabályozott, és a folyó közvetlen környezete a legtöbb Kárpát-medencei ártérnél kevésbé bolygatott. Ám a Dráva folyó nem csak az újkorban volt bizonyos szakaszain határ vagy szélesebb értelemben vett határzóna része. A mohácsi csatát követően a török elleni védelemben is kapott időleges és regionális szerepet.³ A régió visszatérő stratégiai szerepe részben azt eredményezte, hogy több térkép készült a Dráva tágabb környezetéről, egyfelől még a 16. században, majd a visszafoglaló háborúk időszakában.⁴ A térség jó történelmi térképanyaga mellett már a középkortól kezdve rendelkezünk olyan forrásokkal, amelyek igen jól használhatók a tájhasználat rekonstrukciójában.

¹ Ennek legújabb hazai összefoglalóját lásd: Zatykó, Csilla: People beyond landscapes: past, present and future of Hungarian landscape archaeology. *Antaeus* 33 (2015), 369–388.

² Előzetes eredmények már korábban publikálásra kerültek.

³ Erre: Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században* (Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet, 2010), 152–153.

⁴ Például: Pálffy Géza: *A haditérképészet kezdetei a Habsburg Monarchiában. Az Angiolini várépítész-család rendszeres térképészeti tevékenysége a horvát-szlavón és a magyarországi határvidéken az 1560-1570-es években* (Budapest: MOL, 2011), passim.

A bonyolult Dráva-környéki vízhálózat és vízgazdálkodás ennek megfelelően nem csak jelen kötet egyik szerkesztőjének érdeklődését keltette fel az elmúlt időszakban,⁵ a folyó különleges helyzete más országok kutatóinak figyelmét sem kerülte el. Bár a kötet kevésbé foglalkozik a mai Horvátországhoz tartozó részekkel, a horvát történelmi kutatás az elmúlt évtizedekben nagy figyelmet szentelt a terület kutatásának,⁶ s ezen belül a középkori és kora újkori táj- és környezettörténet egyaránt fontos szerephez jutott.⁷ Sajnos részben nyelvi okoknál fogva a hasonló tájtörténelmi kutatások nemegyszer a politikai határokhoz igazodnak, s ez alól az itt bemutatott kötet és a viszonylag friss horvát feldolgozások sem jelentenek kivételt. A magyar kutatás eredményeinek horvát és nyugat-európai megismerésében mindenképp nagy előrelépés, hogy a jelen kötet angol nyelvű tanulmányokat tartalmaz.

A következőkben a kötet három nagyobb tematikai egysége – környezettörténet, anyagi kultúra, archaeozoológia – mentén igyekszem bemutatni annak főbb eredményeit. Az első nagyobb tematikai egységben két írás kapott helyet. A középkori Dunántúl környezetrégészeti és környezettörténelmi kutatása az elmúlt néhány évtizedben számos eredményt hozott, amely alapvetően a Sümegi Pál vezette vizsgálatokhoz kötődött. Jelen kötetben is az ő vezetése alatt végzett eredményeket olvashatjuk. Sümegi és társai írása az általános módszertani bevezetőt követően három makrobotanikai, palinológiai mintavétel, valamint történelmi geomorfológiai kutatás eredményeit tartalmazza. A tanulmány első része Decs falu határában, a középkori régészek által jól ismert Ete környékének egy vizenyős részén vett minták, valamint történelmi térképek és a felszínfejlődés alapján elemzi a Sárköz holocén környezetváltozásait. A második rész a Drávához közelebbi két terület: a barcsi palánkhoz kapcsolódó Dráva-ág és a Közép-Dráva vidékén található Lankóczi-erdő mintáit elemzi. Mindhárom mintaterület kiválasztásához a történelmi térképek adatai szolgáltak alapul.

A Decs-etei vizsgálat több fontos eredményt hozott az elmúlt kétezer év természetes növénytakarójának kutatásában. Egyfelől azt mutatják az adatok, hogy folyamatosan igen intenzív emberi hatás jellemezte még az ártérhez közeli területeket is. A Sümegi vezette vizsgálatnak azt is sikerült kimutatnia, hogy az Árpád-kor első felétől igen jelentékeny szántóföldi gabonatermesztés és kertgazdálkodás indult meg a térségben. A török hódítással kezdődő időszakkal kapcsolatban a szerzők egy izgalmas jelenségre hívják fel a figyelmet: a galériaerdők növekvő jelenlétére, amely a térség részbeni elnéptelenedésével állhat összefüggésben. Ez az eredmény rámutat arra, hogy a török kori Alföld pusztává válása, amely a magyar történelmi narratívában a 20. század eleje óta jelen van, nem minden térségre érvényes, bizonyos régiókban ennek ellenkezőjét, azaz erdőterület-növekedést láthatunk.

A barcsi palánkerődítés körüli Dráva-ág gyakori bolygatottsága miatt nem, de a Lankóczi-erdő mintái jól összevethetőek voltak a nem messzire fekvő Baláta-tó egy évtizeddel korábbi vizsgálati eredményeivel, amelyek a Dél-Dunántúl évszázados léptékű klímaingadozására mutatnak rá. Sajnálatos módon a szerzők eredményeiket csak a hasonló, pollenalapú vizsgálatok eredményeivel vetik össze, a hazai vagy regionális – például történelmi forrásokon nyugvó – rekonstrukciókkal való összevetés elmarad. Sümegiék tanulmánya egy több évtizede folyó és nagyon fontos munkába illeszkedik, amely a palinológiai kutatásokra alkalmas mintavételi helyek szisztematikus vizsgálatát végzi. Ezeket mutatja be a kötet 48. ábrája, amely jól érzékel-

⁵ Főképp: Vajda Tamás: Adatok a Dráva menti középkori fokgazdálkodásról. In: *Tanulmányok a középkorról: II. Medievisztikai PhD-konferencia*, szerk. Weisz Boglárka – Balogh László – Szarka József (Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 2001), 125–137., illetve Viczián, István – Zatykó, Csilla: “Geomorphology and environmental history in the Drava valley, near Berzence. *Hungarian Geographical Bulletin* 60 (2011), 357–377.

⁶ Például: Slukan, Mirela: *Kartografski izvori za povijest Triplex Confiniuma. Cartographic Sources for the History of the Triplex Confinium. Kartographische Quellen zur Geschichte des Triplex Confinium* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv – Zavod za hrvatsku povijest Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta, 1999); *Triplex Confinium (1500–1800): ekohistorija : zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog od 3. do 7. svibnja 2000. u Zadru*, ed. Roksandić, Drago (Split: Književni Krug, 2003); illetve *Ekonomska i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* 7 (2011) No. 1. (Különszám: *Ekohistorija Drave*).

⁷ Petrić, Hrvoje: A Man and His Environment, on the Border between Habsburg and Ottoman Empires; Podravina (the River Drava Valley) at Crossroads with Multiple Borders in Early Modern Period. *Podravina* 4 (2005), 175–189.

teti, milyen jelentékeny számú hasonló vizsgálat készült az azóta megszűnt Paleoökológiai Kutatócsoport 1986-os debreceni megalakulása óta.

A környezettörténeti fejezet másik írása Viczián Istvántól származik, aki a Dráva-térség geomorfológiáját, a folyó mederdinamikáját vizsgálja a holocén folyamán részben geológiai, részben történeti adatok – főképp térképek – segítségével, különös figyelmet szentelve az elmúlt egy évezred folyamatainak. Tanulmányában felhívja a figyelmet a vízzel borított területek változására és annak a klímával való kapcsolatára. Az alacsonyabb vízszinteket és települési térszíneket az Árpád-korban – Hubert H. Lamb mára inkább historiográfiai jelentőségűnek tartott munkája nyomán – a középkori klímaoptimummal (*Medieval Warm Period* vagy MWP) kapcsolja össze. Bár az MWP terminus használata mostanra kevésbé jellemző, önmagában fontos eredmény, hogy itt is sikerült megfigyelni a magasabb késő középkori árvíz- vagy átlagos vízszinteket, hasonlóan akár a Dunához, akár a Tiszához.⁸ Viczián igyekszik történeti térképeket és néhol írott forrásokat egyaránt felhasználni, ami üdvözlendő, hiszen a hasonló kötetek egyik fontos eleme ezek együttes használata. Az általa idézett források közé tartozik a jól ismert utazó Evlia Cselebi útleírása is. Viczián a Dráva jelentőségét Cselebi folyóleírásával illusztrálja, ugyanakkor kevésbé jelenik meg, hogy az utazó a kisebb Kárpát-medencei folyók közül többet is óriási folyamként említ, amelyek jelentősége nem vetekedhetett a meglehetősen élénk képzelőerejű 17. századi szerző által párhuzamként említett Tigris vagy Nílus jelentőségével.

Viczián plasztikusan demonstrálja, milyen alapvető tájváltozással járt a 19. század számos, Dráva-völgyet érintő vízszabályozása. Függetlenül attól, hogy vadregényes és kanyarulatokkal teli folyóként gondolkodunk-e rá, Kárpát-medencei kanyarulatainak felét levágták a szabályozások során, ami – mint arra már a korábbi kutatások rámutattak – a folyó hidrológiai viszonyaira⁹ és a térség tájképére alapvető hatással volt.

A második nagyobb tematikai egység írásai a térség egy-egy lelőhelyén talált leletek alapján kirajzoló anyagi kultúrát és az e mögött tetten érhető kereskedelmi kapcsolatokat vizsgálják. Kreiter Attila és Pánczél Péter a barcsi palánkvárban talált török kori kerámiákat vették górcső alá. Petrográfiai vizsgálatok segítségével demonstrálják, hogy a töredékek számos különböző műhelyből származnak, és a felhasznált alapanyagok különböző összetétele egyértelműen arra enged következtetni, hogy a környék településein működő műhelyek látták el a palánkvárat kerámiával. Érdekes, hogy a török kori Vác esetében a korábbi kutatások – mint arra Kreiter és Pánczél felhívják a figyelmet – éppen ellentétes folyamatot mutatnak, azaz egyre kevesebb kézben összpontosul a kerámiák gyártása vagy kereskedelme.¹⁰ A barcsi leletek egy része nem a környékbéli műhelyekből származik, az Oszmán Birodalom távolabbi területeiről is előfordultak termékek – így kancsók és fajansztárgyak –, amit a szerzők részben Barcs jó közlekedéscsatornája helyzetének, azaz a folyóvízi szállítás lehetőségének tudnak be. Kérdés, hogy a hódoltság más, kevésbé jól megközelíthető részein nem fordulnak-e elő hasonló töredékek.

A kerámiákat tárgyaló fejezetet követően Gál Erika a barcsi palánkban talált csontfaragványokat elemzi. Viszonylag kevés ilyen alapanyagú eszközt találtak az itteni feltárás során, de anyaga vagy használata miatt néhány ezek közül mindenképpen említésre méltó. Az egyik egy rozmáragyarból készült övcsat. Régészeti kontextusban ezen az agyartöredéken kívül az egyedüli ismert lelet, amely rozmáragyarból készült, a veszprémvölgyi monostorból előkerült, 13–14. századnak azonosított tau-kereszt volt. Ez már önmagában jelzésértékű lehet a nyersanyag értékét illetően. Míg azonban a veszprémvölgyi lelőhely esetében egy ilyen ritka anyag jelenléte könnyen magyarázható, addig a barcsi palánk mindenképpen meglepő lelőhely. Gál

⁸ Lásd például: Kiss, Andrea – Laszlovszky, József: 14th–16th-Century Danube Floods and Long-Term Water-Level Changes in Archaeological and Sedimentary Evidence in the Western and Central Carpathian Basin: An Overview with Documentary Comparison. *Journal of Environmental Geography* 6 (2013) 3–4, 1–11; Vadas, András, Long-Term Perspectives on River Floods. The Dominican Nunnery on Margaret Island (Budapest) and the Danube River. *Interdisciplinaria Archaeologica* 4 (2013) 1, 73–82; and Pinke, Zsolt – Ferenczi, László – Gábris, Gyula – Nagy, Balázs: Settlement patterns as indicators of water level rising? Case study on the wetlands of the Great Hungarian Plain. *Quaternary International* 415 (2016), 204–215.

⁹ Takács, Katalin – Kern, Zoltán: Multidecadal changes in the river ice regime of the lower course of the River Drava since AD 1875. *Journal of Hydrology* 529 (2015), 1890–1900.

¹⁰ Kreiter Attila – Viktorik Orsolya: Kerámiák petrográfiai vizsgálata. In: *Régészeti kutatás a középkori Vác német városrészében. A Piac utcai mélygarázs területének megelőző feltárása*, szerk. Mészáros Orsolya (Budapest: Martin Opitz, 2016), 341–362.

megkísérli megmagyarázni a tárgy oszmán kontextusba való kerülését. Gondosan felrajzolja azokat a lehetséges csatornákat, amelyeken keresztül egy alig 200 fős helyőrséggel rendelkező palánk katonaságából valaki hozzájuthatott egy efféle darabhoz. Nézete szerint vagy valamely tatár törzsfője lehetett a tárgy, mivel a tatárok gyakran kereskedtek észak-európai szőrmeekkel és más állati eredetű ritka termékekkel, vagy valamiképpen az 1567-től Eszéken állomásozó flotta magasabb rangú tisztje birtokolhatta.

Még egy csontból készült tárgyra utalunk, amely innen került elő: egy szán talpaként használt korcsolyát is találtak a palánk területén. Hasonló tárgyakat az őskortól kezdve ismerünk a Kárpát-medencéből, de mindenképpen érdekes, hogy még a viszonylag enyhe klímájú, részben szubmediterrán hatás alatt álló Dráva-völgyben is szükség volt ilyen eszközre a téli áruszállításhoz. Nem kizárólag régészeti leletek árulkodnak erről, a kora újkori Batthyány uradalomrendszerben is előfordult, hogy szánon kellett árut szállítani.¹¹

A kötet második nagyobb egységének utolsó tanulmányában Bíró T. Katalin a barcsi ásatások során előkerült kőeszközöket ismerteti. A tárgyak közül néhány Barcshoz viszonylag közeli területek bányáiból származhatott, így a Mecsekből, a Bakonyból és a horvát vidékekről, de sok esetben nem sikerült az egyes anyagokat konkrét bányákhoz vagy tájakhoz kötni. A T. Bíró által elemzett leletek között szerepel egy kézi őrlőkő alsó fele. A barcsi palánk esetében is kulcskérdés volt, hogy szükség esetén meg tudják őrölni a gabonát a várban, ezért lehetett erre szükség. Bár 200 fő gabonájának megőrlése alighanem embert próbáló feladat lett volna egy ilyen viszonylag kis kapacitású őrlőkővön.

A harmadik nagyobb tematikai egység a tolnai Duna-mente és a Dráva környékén történt feltárások régészeti állattani eredményeit összegzi. Bartosiewicz László egy, a Sárközben lévő kis késő középkori erődítés, Györke várának állatcsontanyagát dolgozta fel. A mindössze egyetlen középkori forrásból ismert erődítés a 14. századtól a 16. századig létezett. A Sárköz vizenyős területein fekvő Györke leletanyagában a feltehetőleg jelentékeny halfogyasztás ellenére csak viszonylag kis mennyiségű halcsontot sikerült azonosítani. Ez Bartosiewicz szerint alapvetően nem a fogyasztás hiányáról árulkodik, inkább a halcsontok rosszabb konzerválódásának tudható be. A régész által felhasznált írott források ezt megerősítik, hiszen a 16. században a szekszárdi szandzsák javadalomjegyzéke is megemlíti az erődítéshez tartozó halastó után fizetendő adót. A talált állatcsontok 90%-a háziállatokhoz tartozott, ami a környék vadgazdasága fényében semmiképpen sem magától értetődő. Miután a barcsi palánkhöz hasonlóan ez az erődítés is igen kis alapterületű volt, a környék falvaiból láthatták el a várat élelemmel; erről tanúskodik az itt elfogyasztott állatok életkora is (viszonylag fiatal állatok dominanciája). Az egyik probléma, amellyel Bartosiewicz részletesebben foglalkozik, az az erődítésben talált csontok alapján rekonstruálható átlagos sertés testmérete. A feldolgozott csontok mérete alapján szinte bizonyosra vehető, hogy az elfogyasztott állatok részben vaddisznókkal keveredett házi sertésektől származtak. A Sárközben a főképp a galériaerdők makkján tartott házi sertések gyakran keveredhettek az ugyanitt élő vaddisznó-populációval. Ez az állatok középkori képi ábrázolásainak fényében nem lehetett kivételes eset, ugyanakkor mindenképpen fontos, hogy az írott és képi források mellett ezt az állatcsontok is megerősítik.

A kötet utolsó két tanulmánya ismét Barcs lelőhelyeit elemzi. A két írást érdemes együtt tárgyalni, mert két közeli lelőhely állatcsontanyagát dolgozzák fel, melyek ráadásul azonos korszakból – a török időszakból – származnak. A Gál Erika által elemzett kis lelőhely – Barcs-Pusztabarcs – mindössze szűk 50 állatcsontot tartalmazott. Egy átlagos, keresztény lakosok által lakott falu képe rajzolódik ki az itteni leletekből, viszonylag sok sertéscsonttal, drávai halfajok csontjaival. Ezzel szemben a barcsi palánk egészen más képet mutat. A jelentékeny méretű lelőhely majdnem 10 000 állatcsontjának alig 0,5%-a volt sertéscsont. A csontok 75%-a marha-, 10%-a tyúkcsont volt, valamint viszonylag jelentékeny kecske- és juhcsontanyag is előkerült. A Barcs-pusztabarcsi leletegyüttessel szemben ez a csontanyag-összetétel egyértelműen iszlám hitűek jelenlétére enged következtetni. Míg a török palánk körüli falvak lakossága megmaradt jórészt kereszténynek, addig az erődítés őrsége az adólisták fényében balkáni muszlimokból rekrutálódott. A Gál Erika és Bartosiewicz László által azonosított állatcsontok kifejezetten ritka állatok fogyasztását is igazol-

¹¹ Például: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P 1314 (A herceg Batthyány család levéltára. Missiles) No. 23 168., Káldy Ferenc levele Batthyány Ádámnak, 1638. december 21.

ták. Ezek közé tartozik például több vadmadár: gém és kormorán. Ezek fogyasztása olyan szempontból figyelemfelkeltő, hogy, mint arra a szerzők kitérnek, húruk kellemetlen illata miatt a modern korban nem számítanak a kifejezetten népszerű vagy nagy presztízsű húsok közé.

A tanulmány által érintett számos kérdés közül még egyet feltétlenül meg kell említenünk. A szerzők rámutatnak, hogy a marhacsontok között feltűnően nagy számban találhatóak felnőtt egyedek csontjai. Ezt logikus módon Barcs elhelyezkedésével magyarázzák. Az Itália felé irányuló legfontosabb középkori marhahajtó út Ptuj városánál érintette a Drávát, ugyanakkor ez a későbbiek során kiegészült egy déli útvonallal is, amelyen viszont fontosabb szerep juthatott a barcsi átkelőnek, s ez bizonyosan hozzájárult az erődítés húsellátásához.¹²

Végezetül, ha csak röviden is, de érdemes a kötet külső megjelenésére és szerkesztésére is kitérni. Először is mindenképpen említést érdemel a könyv angolsága, amely minden szempontból kiváló. Alig-alig található elütések vagy rosszul szerkesztett mondatok a szövegben, ami a gondos fordítást és a szerkesztők, Kovács Gyöngyi és Zatykó Csilla munkáját dicséri. A tanulmányok minden esetben gazdagon vannak illusztrálva, és egy ilyen jellegű publikációtól elvárhatóan színes ábrákkal kerültek közreadásra. A fentiek fényében csak megismételni tudjuk a korábban leírtakat, miszerint reméljük, hogy hamarosan kezünkben tarthatjuk a régészeti és történeti kutatási eredményeket közzé tevő második kötetet, amely minden valószínűség szerint felhasználja az itt taglalt tanulmányok eredményeit is.

¹² Az útvonalakra: Blanchard, Ian: The Continental European Cattle Trades, 1400–1600. *The Economic History Review* NS 39 (1986), 427–460 és Fara, Andrea. “Il commercio di bestiame ungherese verso la Penisola italiana tra tardo Medioevo e prima Età moderna (XIV–XVI secolo).” *Mélanges de l’École française de Rome – Moyen Âge*, 47, no. 2 (2015) [online folyóirat]. Letöltés ideje 2017. február 28., doi: 10.4000/mefrm.2709.